

**ЗАЩИТА НА НЕЖИВАТА ПРИРОДА:
СЪЮЗЪТ МЕЖДУ КРАСОТАТА И ЕКОЛОГИЧНАТА ЕТИКА
(БЪЛГАРСКИЯТ КОНТЕКСТ)**

СТОЯН СТАВРУ

Институт по философия и социология, БАН

stoyan.stavru@gmail.com

**PROTECTION OF INANIMATE NATURE: THE UNION BETWEEN
BEAUTY AND ENVIRONMENTAL ETHICS
(THE BULGARIAN CONTEXT)**

STOYAN STAVRU

Institute of Philosophy and Sociology, BAS

Abstract

The article examines the importance of the beauty in nature conservation. Attention is drawn to the particular ethics of the closeness between the neighbouring buildings in the city, which requires that they fit into one common appearance of shared life. The existing legal framework in Bulgaria on the protection of nature landmarks is presented as a landscape that must be preserved beyond the economic logic of property. The article concludes with the importance of Adorno in understanding and applying landscape regulations as a form of territory based on the existence of a political and moral community.

Keywords: nature, beauty, ethics, wild, landscape, device, property, scenery house, neighborhood

Правото разпознава и защитава *неживата природа* основно през фокуса на вещите: като съвкупност от недвижими имоти с очертани от правото на собственост граници, подчиняващи се на определено предназначение и техническо устройство. В неживата природа обаче съществуват не само вещи, но и пространства, в дълбочините на които правото все по-често разпознава културно-исторически и естетически измерения.

Пространства съществуват както във, така и около вещите [1]. Отвъд тяхната абстрактна физика, пространствата биват *населявани* от човешките наративи по начин, който ги прави носители не само на важни значение, но и на разнообразни емоции. Пространствата могат да бъдат силно субективни. Те се пресичат от пътища, които ги превръщат в светове. В този смисъл може да бъде прочетено и написаното от Георг Зимел за „чудото на пътя“: „Хората, които първи проправили път между две места, извършили едно от най-големите човешки постижения. Те се придвижвали от едното до другото място и обратно толкова често, че местата останали субективно свързани“ – „волята за свързване придавала на нещата форма“ [2]. Зимел е убеден, че „човекът е свързващо същество, което винаги трябва да разделя, а без да разделя, не може да свързва“ [3]. Притежаваните вещи и забележителните местата са различни формати, през които хората взаимодействат със земята: като я раздробяват на парчета (поземлени имоти) или като я консолидират в едно цяло (пейзаж). Ако трябва да пренесем Зимел в света на градоустройството и ландшафтната архитектура, можем да кажем, че човекът е едновременно *свързващо* (чрез идеята за ландшафт) и *разделящо* (чрез идеята за устройството) природата същество, с което отново стигаме до заключението, че „в природата всичко изглежда както свързано, така и разделено“ [4].

Преди да представя юридическите основания зад това твърдение, бих искал да резюмирам възгледите на Роджър Скрутън относно *ролята на любовта към красивото* (пейзажа) като част от концепцията за дома и етиката на близостта, които биха могли да спасят природата, осигурявайки мотивация за спазването на нормите. Убеден съм, че „зелената философия“, която Скрутън свързва с консерватизма, би била от особена полза за правилното разбиране на значимостта на законовите опити да се въведе регулация на ландшафта в България. Именно измерения на природния пейзаж, и като цяло на облика на земята, ще бъдат предмет на разглеждане в настоящия текст, който ще следва линията: „зелена философия“ – „екологична етика“ – „регулация на ландшафта в България“.

1. Роджър Скрутън и любовта към красотата

Скрутън знае слабото място на всяка екологична етика. То е свързано с отговора на въпроса как да създадем „острови от ценности в морето от етикети с цена“ [5], или по-конкретно: какъв е *мотивът*, който ще накара хората да предприемем действията,

необходими за спасяване на природата? Според него експертността на етиците не е достатъчна, нито апокалиптичните прогнози за бъдещето [6]. Необходима е емоция. Тази емоция според него е *любовта към дома*, която Скрутън нарича ойкофилия. Близостта между думите „ойкофилия“ (от гръцки: οἶκος, „дом, домашно, семейство“, и - φίλια, „любов“) и „екология“ (от гръцки: οἶκος, „къща“, и -λογία, „изследване на“), е напълно преднамерена: къщата трябва да се превърне в дом, за да може екологията да постигне своите цели. [7]

Домът е определен от Скрутън по един наистина емоционален и мотивиращ начин: той е „място, където сме и което споделяме; място, което ни дефинира и което стопанисваме, за да го предадем на нашите наследници; място, което не желаем да развалим“; „мястото, където животът продължава и където любовта, привързаността и взаимните задължения се възобновяват“; мястото, където са онези, които обичаме и от които имаме нужда; мястото, което защитаваме и за което все още може да ни бъде заповядано да се сражаваме и да умрем; място, което е наше [8]. [9]

Любовта към дома е част от „*верността към територията*“ [10]. Тя е тясно свързана с концепцията за „близката“ околна среда и съставлява важен компонент от „духовната археология на усядането на човечеството“ [11]. В този контекст Скрутън посочва, че Европа „дължи своето величие на факта, че основната лоялност на европейците е била откъсната от религията и отново насочена към земята“ [12]. Това пренасочване на лоялността може и следва да бъде използвано и при провеждането на екологичната политика: „[п]ривързаността към дадена територия и желанието тази територия да бъде опазена от ерозия и замърсяване си остава най-мощният мотив, който се предполага във всички искания на политиките за жертви от страна на хората“ [13]. Именно чувството на привързаност към дадена територия е „мотивът на обикновените хора“ [14], върху който може да се изградят уважението и задълженията ни към бъдещите поколения. Това е единственият мотив, който има шанс в „културата на алчността“ [15] и който според Скрутън може успешно съжителства с правото на собственост, даващо „истинското решение срещу трагедията на общите блага“ [16].

За да може собствеността да се превърне в положителен герой за екологията, е необходимо тя да влезе в съюз с един друг подход към земята – *стопанисването*. Скрутън посочва, че е необходим „ефективен кодекс за стопанисване“ [17], какъвто е бил

характерен например за ловците-събирачи, заличени от съвременната цивилизация. [18] Доброто стопанисване става ключово при организирането на съдържанието на собствеността, то е и основание за нейната *легитимност*. Скрутън вярва, че господството може да еволюира в стопанисване (в рамките на собствеността), благодарение на облагородяващото действие на любовта към дома и на съзнанието, че „сме тук [за] да се грижим за света, а не просто да го експлоатираме“ [19]. Все пак Скрутън признава, че „[с]топанисването, разбира се, не е опозиция на господството, то е само една по-деликатна негова форма“ [20].

Стопанисването е собственост, свързана с общността. Любовта към дома е в основата на онзи „обществен дух“, породен „от патриотизма, от любовта към страната, от чувството за принадлежност към споделен и наследствен дом“, от които идва „убеждението, че този проблем е *наш* и следователно *мой* проблем като член на групата. Това убеждение изчезва, когато анонимно бюрократи конфискуват нашите рискове и претендират, че са способни да ги регулират до пълното им изчезване“ [21]. Именно поради това стопанисването не трябва да се делегира и възлага на държавата или на друг централизиран субект с власт, а следва да се организира вътре в общността.

Един от инструментите за постигането на подобно стопанисване в рамките на общността е създаването на особена *връзка между поколенията*, чрез включване в нея както отношение на наследяване (вземане от предците), така и отношение на попечителство (даване на потомците). Скрутън е убеден, че се нуждаем не просто за договор между мъртвите, живите и неродените, а от специфична общност между тях, създаваща „отношение на попечителство, в което живите управляват активи, наследени от мъртвите, които на свой ред трябва да предадат на онези, които ще са родени“ [22]. Загрижеността за бъдещите поколения е резултат от осъзнаването на обстоятелството, че ние сме наследници на блага, които трябва да предадем на нашите приемници. Можем да ограничим собствените си нужди, само ако „виждаме собственото си място като част от непрекъснатата верига на даване и получаване“ и осъзнаем, че „хубавите неща, които сме наследили, не са ни дадени, за да ги увредим, а за да ги използваме разумно и да ги предадем по-нататък“ [23].

Струва ми се, обаче, че стопанисването в рамките на частната собственост, дори и обогатено с идеята за генерационно попечителство, все още е твърде пряко свързано с

идеята за икономическата употреба на природата като територия, устроена във формата на вещи. И тук идва най-сериозната според Скрутън част от инструментариума на екологията – възможността за обосноваване на защита на нещо, което е икономически безполезно, каквато е например дивата природа и особено недостъпните планини и пустошта. Едно от безполезните неща [24], на които човек продължава да държи, дори и в „културата на алчността“, е **красотата**. Красотата е *вътрешно присъща стойност*: „да гледаш на нещо като на красиво означава да го цениш за това, което е, не за това, какво вържи според целите, за които служи“; „[р]азпознавайки нещо като красиво, човек го изтегля от арената на практичното и му придава стойност, която не може да бъде отстъпена и разменена“ [25]. Любовта към тази вътрешно присъща стойност е значително по-силен мотив за опазване на природата, отколкото какъвто е да е утилитарен или научен интерес. Поради това шансът на природата да бъде спасена от естетиката е много по-голям от колкото този тя да бъде опазена от етиката [26]. Днес „красивото е въздигнато (дори – бел. СС) над святото“ [27], а естетиката може да бъде етика.

Преживяването на красотата е част от любовта към дома, проявяваща се като *любов към пейзажа*. Разпознаването на пейзажа е вид „нежност към местата“ [28]. Светостта на американският пейзаж е обявена неведнъж от вдъхновители на екологичните движения като Джон Мюър, Ралф Уолдо Емерсън и Хенри Дейвид Торо. Чрез пейзажа хората стават част от света. Запазването му е форма на стопанисване на красотата. Отвръщането от красивото и замяната му с полезното води до „загрозяване“ на нашия свят. Не трябва да позволим благоустрояването на населените места и изобщо на пространствата за употреба да доведат до плякосване и оскверняване на красотата, каквото може да се случи например при прокарването на околоръстен път през живописен район. Нещо повече, Скрутън обявява нарушаването на красивия природен пейзаж за „престъпление срещу естетиката“ [29], което лично аз бих обозначил с думата „красивоухлство“ – ако приемем, че красивото е „начинът, по който идеята за свещеното оцелява независимо от отслабването на религиозната вяра“ [30]. Красотата „освещава“ мястото и по този начин го защитава – превръща се в мотив за неговото съхранение.

Пейзажът оцелява най-трудно в градска среда. Именно там е най-силна аргументацията на Скрутън, в която прозира една особена етика на близостта.

Диалектиката на красивото лесно може да бъде открита в градоустройствената съдба на **улицата**. Модерната улица е „инструментализирана околна среда“ – „среда, което е заложена“ [31] за изпълнението на определена функция. Нейното предназначение я изчерпва онтологически. Отвъд транспортната възможност, която тя осигурява чисто технически, всичко останало е странично усилие. За разлика от улицата-функция, „[ц]ентралните улици в европейските градове [...] са резултат от педантично точни естетически решения през вековете, където детайлите имат за цел да си хармонизират и нищо умишлено да не се натрапва на очи“ [32]. От тук и естетическата погнуса от реклами и лога, нахвърлени по сградите в съвременния еkleктичен град. Те не просто ни разсейват, но са завладели пространствата, които обитаваме, отдалечавайки ги от усещането ни за дом. Градовете ни са препълнени с пространства за потребление (пространства, които консумираме) за сметка на намаляващите пространства за живеене (пространства, които пазим) [33]. На безличните улици-функции Скрутън противопоставя истинските улици – „с отворените към тях врати на домовете, които се усмихват“ [34]. Тези улици са „артериите и вените, дробовете и храносмилателният тракт на града – каналите, през които протичат всички комуникации“, и могат да се самообновяват, ако да бъдат защитени „срещу автострадите и шосетата, срещу безогледното застрояване и зонирването, които възпрепятстват автентичното развитие на селището“ [35]. Истинската улица е част от уюта на дома. Трябва да се опитаме да запазим това тяхно качество и след одобряването на уличния регулационен план. Сградите, а и всички останали вещи, не трябва да бъдат обречени на своето предназначение, не трябва да бъдат изцяло изгубени в своята функция. Ако вещите трайно бъдат сведени до функция, те губят своята устойчивост във времето и скоро се превръщат в обекти на разруха. [36]

Именно тук става ясна ролята на красотата при определянето на съдържанието на градоустройствената регулация. Последната не трябва да налага красота „отгоре-надолу“, а следва да насърчава красотата „отдолу-нагоре“. Само така красотата може да изпълнява ролята на „координиращ механизъм“, чрез който отделните индивиди се приспособяват един към друг и живеят заедно при условията на равнопоставеност. Красотата в този смисъл е не само форма на себеизразяване, но и форма на себеотричане: „почит, която отдаваме на нашето общо местообитание“ [37]. В това се изразяват

„добрите нрави“ на града, изискващи повече „приспособяване към съседите, отколкото демонстрация на отделност“ [38]. Така красотата – като въпрос на близост, се превръща и в политически проект. Тя става „един от инструментите в нашите стратегии за постигане на консенсус; [...] една от ценностите, чрез които изграждаме и принадлежим към един вдъхващ взаимна утеха свят. [...] Накратко, тя е част от изграждането на дома“ [39]. Индивидуалните различия са смекчени от съгласувания общ стил, който създава споделеност на околната среда, прави я „близка“, превръща я в част от дома.

Но нека отново посоча, че според Скрутън красотата е не само съвместима с частната собственост, но и в някаква степен разчита на нея. Скрутън многократно посочва, че красотата не трябва да се налага чрез централизирано планиране. Да, тя трябва да бъде „администрирана“, но управлението ѝ от държавата следва да бъде по-скоро „негативно“ Държавата и общината следва да се намесват в облика на града чрез „система от странични ограничения“ [40], които работят с реалния живот в града и с вече постигнатите в него естетически конвенции. Самото съдържание на красотата се определя „позитивно“ от местните хора – от нейните жители. Тук Скрутън подкрепя Джейн Джейкъбс [41], според когото „градовете трябва да се развиват спонтанно и органично, така че да пазят свято в своите граници непреднамерените резултати от споразуменията по взаимно съгласие на жителите си. [...] Един истински град е плод на желанията на безброй негови обитатели, а не резултат от онова, което са планирали неколцина самозвани експерти“ [42]. Устройството на територията, което вгражда функционалности в технологичния живот на града, не трябва да замества „локализираните форми на симетрия и ред“, а грижа на архитектите е новите сгради „да се впишат във вече съществуващата градска структура, да постигнат локална симетрия в контекста на историческите дадености на населеното място“ [43]. Така традицията в архитектурата става въпрос на добри обноски. Новите сгради трябва да се включат в общността на своите съседи, да стоят подходящ начин до тях. [44] Съседството е форма на съвместно съществуване, при което общуването се осъществява и чрез общия архитектурен стил на сградите. Естетиката на сградите като добри съседи е не само естетика на дома, които обичаме, но и *етика на близостта*. И все пак, тази логика на съседство по правило е локализирана около границите на собствеността, поради което – както ще видим и в края на изложението, среща своите обективни ограничения. Тя не

успява да удържи своите концептуални положения при регулирането на облика на големи територии (ландшафта), при които опазването на природната красота става възможно благодарение на заличаването на вещите за сметка на тяхната историчност.

2. „Забележителната“ красота и правото

Ако потърсим природно красивото в българското законодателство, бихме могли да намерим част от него закодирано зад ключовата дума „забележително“. Така например една от целите на Закона на биологичното разнообразие (ЗБР) е опазването на вековни и *забележителни дървета* (чл. 2, т. 6 ЗБР). В чл. 109 ЗБР е предвидено, че отделни вековни или забележителни дървета във или извън населените места се обявяват за защитени, съгласувано с физическото или юридическото лице – собственик на имота, в който се намира дървото. Макар, че от вещноправна гледна точка дървото не съставлява самостоятелна вещ, а е част от земята, към която то е трайно прикрепено, неговата забележителност може да се превърне в основание за обособяването му от земята. В този случай красивото има не само административно (прилагането на специален административен режим), но и вещноправно (обособяването на „вещ във вещта“) значение. Въпреки, че текстът изисква *обявяването* да е „съгласувано“ със собственика, административноправният характер на закона (ЗБР) и императивността на разпоредбите, защитаващи природата, ме карат да приема, че определяща е ролята на директора на съответната регионална инспекция по околната среда и водите. Той е органът, който следва да осигури подписването от собственика на протокол, в който се посочват местонахождението и характеристиките на дървото (вид, възраст, височина и други особености), неговото състояние и необходимите поддържащи мерки, както и задълженията на собственика за опазване на обекта. [45]

Обявяването на едно дърво за защитено води до възникването на специфични *задължения* за неговия собственик. Той е длъжен да поддържа физиологичното състояние на дървото, като се въздържа от всякакви действия, които могат да доведат до неговото унищожаване или увреждане. Това е основното задължение, което законът предвижда да съществува паралелно със собствеността и като неин коректив, ограничавайки правомощията на ползване и фактическо разпореждане с дървото. Към него са добавени и някои „обслужващи“, вторични задължения, свързани с управлението

на грижите за дървото. Такива са: задължението на собственика да уведоми съответната администрация за настъпили промени в състоянието на обекта; да осигури достъп на представители на администрацията до имота за извършване на проверки по състоянието на защитените дървета; както и да съгласува с нея дейностите, необходими за поддържане или възстановяване на състоянието на обекта.

Освен със задължения обявяването на дървото за защитено е свързано и с някои *възможности* за собственика. Именно те могат да обусловят интереса на собственика да даде съгласието си находящото се в имота му забележително дърво да бъде обявено за защитено. Става въпрос за предвидената в закона възможност министерството на околната среда и водите да финансира поддържащи или възстановителни дейности, необходими за опазване на защитените дървета. В тази възможност може да бъде открита миниатюра на своеобразно публично-частно партньорство, насочено към запазване на красотата на едно забележително дърво. Въпросното партньорство обаче изисква съгласието на лицето, в чийто имот расте дървото, поради което защитата на красотата не е еманципирана от собствеността, а се осъществява в нейните рамки [46]. [47]

Друг особен правен режим, при който вече собствеността може да бъде ограничена принудително, е този на природните забележителности. Съгласно чл. 23, ал. 1 от Закона за защитените територии (ЗЗТ) за **природни забележителности** със заповед на министъра на околната среда и водите *се обявяват* характерни или забележителни обекти на неживата природа, като например: скални форми, скални разкрития с научна стойност, земни пирамиди, пещери, понори, водопади, находища на вкаменелости и минерали, пясъчни дюни и други, които са с изключителна стойност поради присъщата им рядкост, представителност, естетичност или които имат значение за науката и културата. [48] Както се вижда от цитирания текст на закона, естетичността е един от критериите, който може да превърне една вещ в природна забележителност. За разлика от забележителните дървета, където красотата е по-скоро инцидент, допуснат „насред“ собствеността, природните забележителности предопределят цялостно съдбата на вещта, в рамките на която се намират. Те не просто трябва да се „търпят“ и поддържат от собственика, а се превръщат в център, около който се организира прилежаща територия, необходима за опазването им. Забележителността (красотата) на обекта на неживата

природа измества икономическата му полезност и става негово предназначение, при което този обект започва да се „държи“ все по-странно като вещ [49].

При природните забележителности красотата доминира над *собствеността*. [50] Макар и законът да не въвежда ограничения за това кой може да притежава природни забележителности, той забранява на собственика им всички дейности, които могат да нарушат тяхното естествено състояние или да намалят естетическата им стойност. Собствеността се „втечнява“ – загубва своята твърда структура от три правомощия (владение, ползване и разпореждане), и вместо това започва да се „прилага“ като режим. Така съгласно чл. 11 ЗЗТ, собствениците и ползвателите на гори, земи и водни площи в защитените територии са длъжни да спазват режимите, установени със заповедта за обявяване на защитената територия и плана за управлението ѝ. Вещноправният ореол около собствеността търпи поражение от ръката на красивото, облечена в „административноправна ръкавица“. Собствеността като субективно право е принудена да се съобразява със забележителната природна красота, без обаче последната да ограничава възможността за прехвърляне на самата собственост. Всеки може да притежава природни забележителности, но само по „правилния“ начин.

Най-сериозният проект за нормативно остойностяване на красотата с цел постигането на определени екологични цели остава свързан с понятието за ландшафт. Преди да разгледам широкото понятие за ландшафт (като облик на всяка територия), ще представя съвсем накратко т.нар. „*забележителни ландшафти*“, които се появяват на няколко места в ЗЗТ. Опазването на характерните или *забележителните обекти на неживата природа* е посочено като част от предназначението на защитените територии (чл. 4, ал. 1 ЗЗТ). Това е и единственото място, на което в ЗЗТ се използва думата „пейзажи“. Ако останем „на територията“ на ЗЗТ, можем да посочим, че характерните и забележителни ландшафти и обекти на неживата природа могат да бъдат обхванати в режим на националните (чл. 18, ал. 1 ЗЗТ) и природните (чл. 29, ал. 1 ЗЗТ) паркове. Извън парковете териториите с характерни или забележителни ландшафти, включително такива, които са резултат на хармонично съжителство на човека и природата, могат да бъдат обявени за защитени местности (чл. 33, ал. 1, т. 1 ЗЗТ). Националните и природните паркове, както и защитените местности са видове защитени територии (чл. 5 ЗЗТ). Така наред с природните забележителности, които са самостоятелни обекти на защита,

забележителните ландшафти могат да бъдат интегрирани и към по-големи защитени територии, от които да съставляват част. Някои от тези територии са изключителна държавна собственост, което е и най-високият „вещноправен“ статут на „забележителното“ (красивото) в действащото българско законодателство.

За разлика от живите организми, чийто претенции за „повишен“ (спрямо останалите вещи) юридически статус се основават на спецификата на техния геном (като част от биологичното разнообразие) [51] или на тяхната нервна система (като предпоставка за изпитване на болка), неживата природа разчита на *погледа*. Това, което се защитава при пейзажа (забележителния ландшафт), е изгледът, гледката на определена местност, чието конструиране се осъществява в очите на гледащия. Ако при опитите за обосноваване на правата в полза на живите организми реториката търси тяхната собствената ценност, която да ги направи независими от антропоморфизма на правото, то при защитата на неживата природа като че ли регулативните механизми признават *водещата роля на човека като наблюдател*, пред който природата се разкрива като пейзаж. Ръката, която притежава и ползва вещта, е спряна от дистанцията на погледа, който вижда отвъд конкретния поземлен имот, за да открие контурите на самата природа. Това вглеждане в красивото позволява на неживата природа да получи стойност, независима от собствеността. Макар и всяка гледка да е преди всичко умозрителна, тя предлага шифър за разчитане на природата, който е различен от собствеността. Дори и само това прави забележителният ландшафт важен съюзник на всяка екологична етика.

3. Устройство на територията

Важността на въпросите на ландшафта е причината за приемането на Европейската конвенция за ландшафта (ЕКЛ) [52]. В чл. 1, б. „а“ ЕКЛ е дадено и определението за „ландшафт“: „*територия*, специфичният облик и елементите на която са възникнали като резултат на действия и взаимодействия между природни и/или човешки фактори“. Същото определение се съдържа [53] и в Закона за биологичното разнообразие (ЗБР), където, наред с биологичното и геологичното разнообразие, сред целите на националната екологическа мрежа е посочено и дългосрочното опазване на ландшафтното разнообразие (чл. 4, т. 1 ЗБР). Първата дума, която определя ландшафта в цитираното по-горе легално определение е думата „територия“. Но това не е ключовата

дума при дефинирането на ландшафта. Ландшафтът не е просто територия [54], той е специфичният облик на тази територия. Територията може да бъде организирана по два начина: чрез въвеждане на структура за нейната икономическа употреба (устройство на територията) и чрез очертаване на контури за естетическото ѝ обитаване (облик на територията). Устройството и обликът на територията са *два различни формата* при възприемането и взаимодействието на човека със земната повърхност. И двата са свързани със собствеността, но по различен начин. Ако устройството на територията работи за „най-добрия интерес“ на собствеността, като прави възможно извличането на максималната устойчива полза, която може да се реализира в границите на един недвижим имот, то регулацията на облика на територията (ландшафтът) ограничава правомощията на собственика, като го принуждава да синхронизира употребата на вещта с тази на останалите вещи по съседство, с които заедно образуват един общ културно-исторически ансамбъл.

Нека първо разгледам, съвсем накратко, *устройството* на територията, което се регулира от Закона за устройство на територията (ЗУТ). Устройството има за цел да въведе определен ред („строй“) при използването на земята чрез нейното разделяне на поземлени имоти, тяхното урегулиране, благоустройство и застрояване. За целта се въвежда специална таксономия на различните видове територии, които се определят от тяхното *основно предназначение*: урбанизирани територии (населени места и селищни образувания), земеделски територии, горски територии, защитени територии, нарушени територии за възстановяване, територии, заети от води и водни обекти, и територии на транспорта. Приемат се общи и подробни устройствени планове, които определят предназначението на отделните поземлени имоти, от които се състоят различните видове територии.

Основната единица в устройството на територията е *поземленият имот*. Поземленият имот е такава част от територията, включително и тази, която трайно е покрита с вода, която е определена с граници съобразно правото на собственост [55]. Именно собствеността като субективно право върху земята чертае границите на поземлените имоти, разделяйки земната повърхност на отделни вещи. Тези части от земята се „затварят“ в правото на своя притежател като вещи. Поземлените имоти могат

да бъдат разгледани като част от природния пейзаж и околната среда само след като бъде зачетено тяхното основно юридическо измерение на вещи.

Неприкосновеността на *частната собственост* [56] обладава отвътре конкретно индивидуализираните „парчета“ земя, превръщайки целостта на природата в граничещи помежду си фрагменти. Субективното право на собственика може да съществува само при обособяването от земната повърхност на отделни клетки за притежание, т.е. при наличието на въведено устройство на територията. Макар и да ограничава възможностите на собствениците, устройственото планиране има за цел да осигури реализирането на техните права по оптимален начин. То интензифицира полезността на вещта, като разрешава осребряването на специфични нейни предназначения (като урежулира поземлените имоти [57]) и употреби (като разрешава тяхното застрояване [58]). Цялото устройство на територията „работи“ основно за „империята на собствеността“. Екологичната етика трудно може да намери нужното ѝ гостоприемство в рамките на поземления имот и устройството на територията.

4. Облик на територията

Ландшафтът, от друга страна, е свързан с *облика* на територията. И тъй като българската държава не е приела специален закон за ландшафта, ще базирам анализа си на ратифицираната от Народното събрание Европейска конвенция за ландшафта (ЕКЛ). Следва да се отбележи, че през 2012 г. в 41-вото Народно събрание беше внесен *проект* за Закон за ландшафта (ЗПЛ) [59], който впоследствие беше оттеглен от внеслите го депутати. [60] Законопроектът бе силно критикуван с аргумента, че има за основна своя цел да създаде работа на ландшафтните архитекти, както и че урежда отношения, чиято регулация вече се съдържа в действащото българско законодателство [61]. И двата аргумента – съзнателно или не, пропускат съществуващата разлика между устройство и облик на територията. Именно провеждането на тази разлика е с изключително важно значение за екологичната етика като възможен инструмент за постигане на определен баланс между икономическите, културните и естетическите измерения на природата.

В преамбюла на ЕКЛ е посочено, че качеството и разнообразието на европейския ландшафт представляват общ ресурс. Този ресурс изисква провеждането на специална национална политика в рамките на всяка държава, ратифицирала конвенцията. Това е

т.нар „*политика за ландшафта*“, която включва изработването и прилагането от компетентните публични власти на общи принципи, стратегии и указания, позволяващи предприемането на конкретни мерки, насочени към опазването, управлението и планирането на ландшафта.

Политиката за ландшафта включва три основни *компонента*:

- *опазване* на ландшафта: запазване и поддържане на важни или характерни черти на ландшафта, доказани чрез стойността му като наследство, определена от природната конфигурация и/или от човешка дейност;

- *управление* на ландшафта: осигуряване на постоянната грижа за ландшафта, чрез която да бъдат насочвани и балансирани промените, предизвиквани от социалните, икономическите и природните процеси;

- *планиране* на ландшафта: предвиждане и предприемане на решителни действия с оглед бъдещо подобряване, възстановяване или създаване на ландшафта.

Всеки един от тези три компонента изисква осъществяването на различни действия (конкретни политики, програми, мерки), преследващи специфични цели (запазване, възстановяване и грижи за развитие).

От даденото от ЕКЛ съдържание на понятието „политика за ландшафта“ могат да бъдат направени няколко изключително важни извода за същността и значението на ландшафта.

На *първо* място, ландшафтът придава форма (облик) на жизнената среда на човека, като превръща територията в пейзаж. В това се изразява екологично значение на ландшафта. Разпокъсаните недвижими имоти – всеки определен от своите граници на притежание и от даденото му предназначение за употреба, се „обличат“ в обща естетическа рамка, която ги превръща в специфичен природен и културен ресурс, а в крайна сметка – и в жизнен свят. Утилитаризма на собствеността отстъпва пред естетиката на общия дом. Тук е и огромният екологически залог при регулирането на ландшафта. Чрез политиката за ландшафта се осигурява съществуването на едно различно ниво на управление и стопанисване на природата, което надхвърля и в този смисъл частично се освобождава от идеологията на собствеността. Като ключов елемент от индивидуалното и общественото благоденствие ландшафтът предлага различен инструмент за регулиране на земната повърхност, при който водещи са задълженията и

ограниченията, а не правата. Качеството на ландшафта е значима част от качеството на живот на всички хора, независимо от това къде те живеят: в градски или в селски райони, в западнали или в благоденстващи райони, в райони с призната изключителна красота и в обикновени такива.

На *второ* място, ландшафтът е свързан с идентичността, както на отделните европейски нации, така и на Европа като цяло. В това се изразява културно значение на ландшафта. Пейзажът не е просто комплекс от характеристики, той е носител на исторически произведени значения. Именно стойността на ландшафта като историческо и културно наследство определя и необходимостта от наблюдаване и управление на настъпващите в него промени, дължащи се на различни социални, икономически и природни процеси. С тези промени не просто се изменя външният вид на дадени територии, но спонтанно настъпват или целенасочено се провеждат културно-исторически трансформации с важно социално и политическо значение. В този смисъл в преамбюла на ЕКЛ е посочено, че ландшафтът способства за формирането на местните култури и че той – като основен компонент на европейското природно и културно наследство, допринася за човешкото благоденствие и за консолидирането на европейската идентичност.

Едва на *трето* място, следва да бъде поставена възможността защитата, управлението и планирането на ландшафта да допринесат за създаването на трудова заетост. В това се изразява икономическо значение на ландшафта. Този аспект на ландшафта обаче е страничен и не е определящ при въвеждането на неговата регулация. Напротив, отново в преамбюла на ЕКЛ изрично е отбелязано, че развитието в земеделието, горското стопанство, индустрията, добива на минерали, регионалното и градското планиране, транспорта, инфраструктурата, туризма и отдиха, както и най-общо промените в световната икономика, в много случаи ускоряват трансформацията на ландшафта. Това ускорение следва да бъде внимателно наблюдавано, управлявано с участието на обществеността и с грижа за постигане на баланс между социалните, икономическите и екологичните интереси.

Политиката за ландшафта в Европа са провежда на две *нива*: на европейско и на национално ниво. На *европейско ниво* се реализират различни форми на сътрудничество, включващи:

- обособяването и съблюдаването на специфични ландшафтни измерения в международните политики, при което съображения, свързани с ландшафта, могат да определят съдържанието на политическите решения, взети в рамките на Европейския съюз;

- съгласуване и провеждане на съвместни програми за опазване, управление и планиране на т.нар. „трансграничен ландшафт“, при който в най-голяма степен проличава значението на ландшафта като общ европейски ресурс;

- предоставяне на взаимна помощ и обмен на информация между държавите чрез осъществяване на техническо и научно съдействие по въпросите на ландшафта, включително: споделяне на опит, на резултати от изследователски проекти и на специалисти.

На *национално ниво* са предвидени два вида национални мерки, чрез които държавата хармонизира прилагането на конвенцията със собствената си политика:

- общи мерки, сред които следва да бъдат отбелязани: i) законовото определяне на ландшафта като съществен компонент от жизнената среда на хората, израз на разнообразието на споделяното от тях културно и природно наследство и основа за тяхната идентичност; ii) създаване на процедури за участието на широката общественост, местните и регионалните власти и други заинтересовани страни в дефинирането и прилагането на политиката за ландшафта; iii) интегриране на политиката за ландшафта в останалата политика на държавата, включително регионалната политика, политика за градско планиране, културна, екологична, селскостопанска, социална и икономическа политика, както и във всякакъв друг вид политика, която пряко или косвено засяга ландшафта.

- специфични мерки, сред които: iii) популяризиране на въпросите на ландшафта чрез повишаване на разбирането за тяхната важност и роля за качеството на човешкия живот; ii) обучение на специалисти по оценка и работа с ландшафта, включително чрез провеждането на мултидисциплинарни квалификационни програми и училищни и университетски курсове; iii) идентифициране и оценка на ландшафтите на територията на съответната държава, включително: анализ на характеристиките на ландшафтите, на силите и на въздействията, които ги трансформират, и на специфичните ценности, които населението им придава; както и регистриране на настъпващите в ландшафтите промени;

iv) определяне след обществена дискусия на конкретните качества на ландшафта за вече идентифицираните и оценени ландшафти, при което компетентните обществени органи следва да се съобразят с желанието на обществото относно характерните черти на заобикалящия го ландшафт; v) прилагане в действие на политиките за ландшафта чрез приемане на подходящи инструменти във националното законодателство.

5. Ландшафтът в България: шансове и перспективи

В ЗПЛ *ландшафтът* е посочен като национално богатство (чл. 1, т. 2 ЗПЛ). Едно от практически най-значимите нововъведения на ЗПЛ е изискването като задължителна част от съдържанието на документацията в инвестиционното проектиране към всички категории обекти да фигурира нова част „*Ландшафтна архитектура*“. В мотивите към законопроекта е посочено, че това изискване се въвежда „с цел по-добро интегриране на екологичните, здравни и естетически норми на ландшафтното устройство в конкретния обект“: „Само така би могло да се приложи цялостно Европейската конвенция за ландшафта в реалния живот на хората“. Изисква се още за всеки строителен обект да се създава досие с документите, касаещи изпълнението на обекта по част „*Ландшафтна архитектура*“. Досието се съхранява от възложителя на обекта.

В ЗПЛ, значително по-пълно – в сравнение с действащата към момента законодателна уредба, са посочени *компонентите*, от които се състои ландшафтът, като ясно са разграничени природният (естествен) и антропогенният (привнесеният, допълнен или създаден от човешка дейност) ландшафт.

Екологичното значение на ландшафта е причината за споменаването му в ЗБР, където (чл. 30, ал. 2) е посочено, че за осигуряване на връзките между защитените зони в устройствените планове се включват мерки и дейности за опазване на елементите на ландшафта, които въз основа на своята линейна и непрекъсната структура или свързваща функция са значими за миграцията, географското разпространение и генетичния обмен в растителните и животинските популации и видове. Така ландшафтът е изрично свързан от българският законодател с осигуряването на процесите, правещи възможно съществуването на живата природа. Съгласно чл. 30, ал. 3 ЗБР *основни елементи* на ландшафта, имащ значение за биологичното разнообразие, са: реките и техните брегове и старите речни корита; естествените блата, езерата, влажните зони; пещерите, скалните

венци и стени, дюните; седловините и другите естествени територии, свързващи отделни планински масиви; полските синори, полезащитните пояси, ливади и пасища; заливните речни тераси и крайречна растителност; и горите, разположени до 500 м надморска височина. Изброяването обаче е по-скоро конкретно и обхваща само една „специализирана“ част от компонентите, включени в ландшафта като облик на територията.

Пълната система на *компонентите* на ландшафта е дадена в чл. 3 ЗПЛ, където те са систематизирани в две групи: i) природни компоненти, които от своя страна се разделят на абиотични (геоложка основа, релеф, климат, води и почвена покривка) и биотични (растителен и животински свят); и ii) антропогенни компоненти, сред които са включени: строителни обеми, сгради, съоръжения; инфраструктурни и инженерни подземни и надземни мрежи, съоръжения и комуникации; благоустроени пространства и площи; земеделски изкуствени насаждения. Сред антропогенните компоненти на ландшафта са посочени и генно модифицираните организми, съществуването на които само по себе си свидетелства за продуктивността във взаимодействието между човека и природата.

В ЗПЛ е предвидено *общо задължение* в тежест на всеки български гражданин във връзка с запазването на ландшафта. Всеки български гражданин трябва, от една страна, да допринася за осъществяването на целите и принципите за опазване на околната среда и грижата за ландшафта според собствените си възможности (положително определено задължение), а от друга страна, да се отнася така, че с поведението си да не нанася вреда и щети върху природата и ландшафта, повече от неминуемото според обстоятелствата (отрицателно определено задължение). Прави впечатление, че и двете части на това задължение, са поставени под условие: първата – „според собствените си възможности“, и втората – „според обстоятелствата“. Тази условност, както и липсата на подобно задължение, предвидено в тежест на юридическите лица и изобщо всички правни субекти, показва плахостта, с която политиката за ландшафта се опитва да намери своите регулационни възможности. Икономическите съображения, стоящи зад собствеността (устройството на територията), осигуряват значително по-голямо като обем и като интензивност количество от задължения, в сравнение с естетическите и културно-исторически измерения на

природата (облика на териториите), които те първа следва да отвоюват своето място в българското законодателство. Именно търсенето на баланс между тези две измерения на териториите: тяхното икономическо обусловено устройство и техния естетически значим облик, е оста, около която следва да се организира българската национална политика за ландшафт.

В ЗПЛ са уредени и редица *други конкретни инструменти*, чрез които може да се постигне търсеният баланс между устройство и облик. Предвидено е създаване на Национален съвет по ландшафта към министерството на регионалното развитие и благоустройството, който ще осъществява ръководството върху мониторинга на ландшафта. В общините с население над 100 хиляди души следва да бъдат назначавани чрез конкурс за период от 4 години и за не повече от два последователни мандата *главни ландшафтни архитекти*. Идеята е последните да имат право на вето в експертните общински съвети.

Друго предложение е въвеждането на т.нар. „ландшафтноустройствени планове“ (ЛУП). Тяхното изработване има за цел не да дублира съществуващите устройствени планове, а да въведе допълнителни измерения в регулирането на териториите чрез експлициране на естетически и културно-исторически съображения при практическото упражняване на собствеността. Все пак, трябва да бъде посочено, че възраженията за дублирането не са без причина. Използваната терминология („ландшафтноустройствени планове“) заличава проведената по-горе разлика между устройство и облик на територията. Законопроектът не само нарича плановете за ландшафта „устройствени“, но и ги обявява за неделима част от процеса на устройство и управление на териториите [62]. Най-вероятно използването на предиката „устройствени“ в „ЛУП“ е имало за цел да подчертае връзката на тези планове с устройството на територията, но според мен използването ѝ има негативен ефект, водещ до смесване на понятията за устройство и облик на територията. Възможно е именно подобни, дори чисто лексикални, смесвания да са станали част от причините, довели до оттеглянето на законопроекта. Според мен много по-точен е терминът „ландшафтни планове“, който не само би провел ясно съществуващата разлика между устройство и облик на територията, но и би превърнал плановете, касаещи опазването на ландшафта, в равностоен партньор и опонент на устройствените планове. Ландшафтните планове са част от управлението [63] на

териториите, но не и от тяхното устройство. Само при провеждането на това разграничение екологичните съображения, заедно с техните етически, културни и исторически измерения, могат да бъдат равнопоставени с тежестта на останалите социални и икономически фактори при определянето на конкретните начини на регулиране, управление и ползване на различните територии.

Подобно на територията, която се разделя на различни по вид територии, ландшафтът също включва различни *видове ландшафти*. Така понятието ландшафт функционира в два режима: в единствено число – като особения облик на една територия, и в множествено число – като различни режими за управление на облика на различни по предназначението си територии. Като разграничителен критерий при посочването на видовете ландшафти в ЗПЛ е използвано тяхното *предназначение*. Струва ми се, че това е поредното място, в което законопроектът отново допуска смесване между устройство и облик на териториите. Предназначението на териториите определя тяхното устройство – начина на устройването им за ползване, управление и употреба. Обликът на териториите не се подчинява на режима на предназначението, тъй като във всички случаи запазването му има за цел да запази естетическата и културно-историческа стойност на съществуващия пейзаж. Красотата на природата и историчността на гледката не могат да се разделят на видове по своето предназначение. Това, което може да „раздели“ ландшафта на ландшафти е устройството на територията: след като територията е устроена на различни територии според тяхното основно предназначение, това разделение няма как да не се отрази и върху облика на устроените територии. Разделението на ландшафтите не е резултат от различното предназначение на самите ландшафти, а от различното предназначение на устроените територии, в рамките на които се поставя въпросът за техния облик. Именно в този смисъл следва да се чете чл. 35 ЗПЛ, имащ следното съдържание: „Според основното им предназначение, определено с Националната комплексна устройствена схема, ландшафтите в страната са: урбанизирани ландшафти (населени места и селищни образувания), земеделски ландшафти, горски ландшафти, защитени ландшафти и нарушени ландшафти“. Частта „основното им предназначение“ следва да бъде заменено с „устройственото предназначение на териториите“, за да се избегне нежеланото смесване.

Ако, устройството на териториите се базира на преобладаващото предназначение на включените в тях имоти, с оглед осъществяването на което се въвеждат определени технически изисквания (например отстояния между сградите, минимални размери на поземлените имоти, интензивност за застрояване и пр.), то политиката за ландшафта има за цел при стопанисването на териториите да бъдат съобразени естетическите съотношения между вещите по съседство. Определяща не е полезността (от функцията, употребата, предназначението) на вещта, а *красотата* (едновременната забележителност и безполезност) на пейзажа. Окоето обединява там, където ръката притежава. Отвъд романтизма на частната собственост, към който препращат красивите текстове на Роджър Скрутън, красотата, а с нея и природата, могат да бъдат съхранени единствено чрез създаването на едно ново измерение от регулации около собствеността, които не разчитат единствено на „добрите нрави“ и на „подходящите обноски“ на съседите-собственици, а прилагат определена държавна политика. Действително, конкретното качество на ландшафта се определя след обществена дискусия, при която компетентните обществени органи следва да се съобразят с желанието на обществото относно характерните черти на заобикалящия го ландшафт (чл. 6, б. „Г“ ЕКЛ във връзка с чл. 1, б. „в“ ЕКЛ). Прилагането и управлението на вече формулираната политика за ландшафта, обаче, често работи срещу собствеността, функционирайки най-вече като нейно ограничение. Ако приемем, че под „система от странични ограничения“ [64] Скрутън разбира режими на управление, които функционират паралелно със собствеността, то тогава неговата концепция за красотата, формирана „отдолу-нагоре“ – от общността чрез собствеността, би могла да бъде използвана като философска основа за интерпретирането на юридическата уредба на ландшафта. Но не е достатъчна.

5. Природно красивото, ландшафтът и Адорно

Ако трябва да опонирам на Скрутън, то ще бъде за това, че *красотата* не е просто спонтанно възникнало споразумение, локализирано по линиите на (добро)съседство, но и *обществено благо* – общ ресурс, които има не само национално, но и европейско значение, и поради това налага значително по-сериозна намеса от страна на публичната власт при ограничаване на частната собственост. Макар и да остава неприкосновена, собствеността трябва да бъде вградена в една социално отговорна архитектура чрез

форми на стопанисване, съществуващи отвъд нейното икономическо съдържание. Поради това ролята на държавата и на общините при запазване на природно красивото не трябва да бъде подценявана.

Един от начините, по който бих могъл да подкрепя публичната значимост на красивото, а с него и на ландшафта като алтернатива на устройството на територията и частната собственост, е чрез експлицирането на неговата връзка с *културата и историята* на човечеството. И именно тук като свой съюзник [65] бих искал да привлека Теодор Адорно и неговата теза, че природно красивото е само на пръв поглед непосредствено, а всъщност е част от една специфична *натурфилософия*. Адорно е категоричен, че „[п]риродно красивото, като измамно представяне на непосредствеността чрез опосреденото, е идеология. Дори умереният опит за природно красивото се подчинява на допълнителната идеология на неосъзнаваното“ [66]. Необходима е „една натурфилософия, интерпретираща природата като нещо, което има смисъл в себе си“ [67]. А това означава, че е необходимо едно общо усилие, при което осмислянето на опита надрасва локалните споразумения в отношенията на съседство. „Красотата на природата е в това, че тя, изглежда, казва повече, отколкото самата е“ [68]. Нейното съществуване е резултат от известен произвол, разбиран като „концентрация на съзнанието“ и „внимателно вглеждане“ [69], при което природата надхвърля чистата си непосредственост, а човекът се противопоставя на „утилитарно осакатеният прогрес“, който „упражнява натиск върху повърхността на земята“ [70].

„Чувството за пейзаж“ предполага *двойно овладяване* на природата. На първо място, само природа, която се притежава от човека, може да бъде красива. В този смисъл собствеността стъпва първа на земната повърхност и я обезопасява. Едва след нея идва ред на красотата. След първоначално установената фактическа власт, на второ място, земята се завладява от човека чрез насищането ѝ с истории. Тя се превръща в пространство за складиране на време чрез обща памет. За разлика от *собствеността*, чиято горна граница е материализиране на лична история в рамките на една вещ [71], пейзажът въплъщава история, която е племенна, национална, европейска или дори световна [72]. Именно историята, инвестирана в земята, превръща облика на последната в част от човешката идентичност. Адорно е убеден, че „без историческа памет не би съществувало нищо красиво“ [73]: природно красивото е само „мнимо безисторично“, то

винаги има своята „историческа сърцевина“, която едновременно го легитимира и релативизира. В този смисъл „природно красивото е спряна история, преустановено ставане“ [74]. Културният ландшафт не притежава „недокоснатостта, която обичайният възглед асоциира с природно красивото“: „Историята запечатва културните ландшафти като свой израз, а историческият континуитет – като форма, я интегрира динамично, както обикновено става при художествените произведения. Откриването на този естетически пласт и присвояването му от колективния сензор възхожда към романтизма, вероятно най-напред към култа към руините“ [75].

Забелязването [76] на природно красивото предполага съществуването на „колективен сензор“ – наличието на хора, които споделят не само общи граници (съседи), но и обща история (жители, граждани, земляни). Красотата, за която основни пише Скрутър, от една страна, е „специализирана“ в рамките на града и се произвежда по границите между поземлените имоти – именно благодарение на тези граници и на собствеността са възможни отношенията на съседство. Красотата на дивата природа, от друга страна, предполага съществуването на *политическа общност*, отправяща общ поглед към пространство, в които очертанията на собствеността постепенно се губят – именно паметта за споделената история заличава отделните имоти и ни прави безразлични към техните граници. Така „във всеки един естетически опит за природата всъщност се крие *цялото общество* (италик – СС)“ [77]. Оказва се, че красивото има по-голям залог от този на собствеността и последната не може да бъде единственото решение, предлагано от правото. Провеждането на една етика на близостта предполага както инструменти в рамките или около границите на собствеността (естетика на добросъседството), така и такива, които позволяват на териториите да се държат като исторически сцени, произвеждащи природна красота (естетика на дивото).

Понятието за ландшафт, който обединява земната повърхност спектроскопично (в/като една гледка) неизбежно работи срещу собствеността. Вместо да разделя земята на поземлени имоти, ландшафтът подрежда вещите в ансамбъл, създавайки красота от тяхната цялост, благодарение на споделената история на гледащия. Ландшафтът осигурява нужната холистичност на територията, за да ограничи екологичните щети от партикуларистичните ефекти на собствеността. Съотношението между вещите в рамките на облика на територията е естетическо, а не техническо. В този смисъл ландшафтът

безспорно е концепция, функционираща като форма на ограничение на собствеността. Собствеността затваря земята в граници, които отделят конкретна вещь (като поземлен имот), предоставяйки я за употреба при условията на неприкосновеност. Ландшафтът ситуира собствеността *в контекста на погледа*, като изисква от нейния титуляр да съобразява естетическите съотношения между вещите по съседство. Ландшафтът е историческият поглед, който събира (отново и отново) земята и нейните естествени и антропогенни компоненти в едно хармонично и красиво цяло. В неговата естетика се съдържа и една особена етика. И ако красивото е в очите на гледащия, то най-вероятно там се намират както *екологичните ценности* на човека, така и шансът за спасение на природата.

И ако настоящото изложение трябва да завърши с някакво послание, нека то да бъде следното. Красивото като акт на постигане на исторически консенсус по отношение на определени ценности в общността би могло да бъде поставено в основата на екологичната етика на близостта и свързаните с нея политики на ландшафта. Осъзнаването на истината, съдържаща се във фразата, според която „красотата ще спаси света“, следва да се превърне в двигател на една архитектура по стопанисване на красотата, съжителстваща със задължението на всеки български гражданин да полага грижа за ландшафта доколкото му позволяват собствените възможности. Нека го кажем още веднъж: естетиката на дома е и етика на близостта. Тя има потенциала да „задейства“ екологични практики с реален ефект. Правото и етиката следва да си подадат ръка в интегрирането на съществуващите и в изобретяването на нови инструменти за запазване на „забележителната“ природа, за да може красотата да осигури онази легитимация на екологичните лозунги, която ще ги превърне в реално поведение на всеки един от нас.

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж. *Ставру, Ст.* Вещите и пространството като обект на права и правни отношения. – Върв: Въпроси на българското вещно право. С., Феня, 2010, с. 41-69.

[2] Вж. *Зимел, Г.* Мост и врата. – В: Карамелска, Т. (съст.) Фрагментарният характер на живота. Есета. С., Критика и хуманизъм, 2014, с. 8.

[3] Вж. *Зимел, Г.* Цит. съч., с. 14.

[4] Вж. *Зимел, Г.* Цит. съч., с. 7.

[5] Вж. *Скрутън, Р.* Зелената философия. Консервативно за екологията. С., Сиела, 2019, с. 193.

[6] Вж. например любопитната книга на Тим Мулган „Етика за счупени светове“, в която са поместени лекции по история на етиката, водени в един свят от бъдещето, в който всички ресурси са изчерпани, тъй като са били неограничено експлоатирани и поради това унищожени от предишните поколения. Вж. *Mulgan, T.* Ethics for a Broken World. Imagining Philosophy After Catastrophe. Durham, Acumen Publishing Limited.

[7] В тази връзка може да бъде направен и паралел с топофилията на Гастон Башлар, чиято слабост към „образите на щастливото пространство“ е станала причина за сборника от есета „Поетика на пространството“. Вж. *Башлар, Г.* Поетика на пространството. Есета. С., Народна култура, 1988, с. 34. Разбира се, едно от възхваляваните пространства на Башлар, всъщност – първото, е именно домът. За разлика от Скрутън, Башлар има интерес не толкова към екологията, колкото към т.нар. от него „топоанализ“ – анализа на психологическото значение на пространствата на близост. Всъщност именно силният субективизъм на тези пространства и свързаната с това психична енергия, която те генерират, е причината Скрутън да избере именно тях като двигател за опазването на природата.

[8] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 28, 198, 199.

[9] Към тези определения можем да добавим и дефинициите на Башлар: домът е „пространство което се изживява“, „нашето кътче в света“, „нашият първи свят“, мястото, което ни събира и ни свързва с „укротената материя на вещественния рай“. Вж. *Башлар, Г.* Цит. съч., с. 34, 40, 43. Но освен наше, домът е и неприкосновено пространство – пространство, в което лицето може да се оттегли и да отстоява своята „чисти интимност“. Вж. *Агасински, С.* Обема. Философия и политика на архитектурата. С., HURA, 2005, с. 101-103. Именно неприкосновеността стабилизира и легитимира границите на дома.

[10] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 193.

[11] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 26.

[12] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 201.

[13] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 25.

[14] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 28.

[15] Любова към дома е мотивът, който може да накара хората да променят своя живот по онзи радикален начин, който е необходим за опазването на природата. Той изисква хората да се откажат от потреблението, което им предлага управлявания от икономическата логика свят и създадената от него „култура на бездомност“, характеризираща се с т.нар. „постмодерна архитектура на джаджите“ и „сградите без лице“, разхвърлени навсякъде около нас: в МОЛ-ове и във всякакви празни транзитни търговски пространства, празнуващи триумфа на практичността. Културата на бездомността не просто изоставя дома, тя води до ойкофобия („страх от дома“), до разрушаване на дома, а с това и до загуба на онези емоции, които биха спасили териториите, с които се чувстваме дълбоко свързани. Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 204.

[16] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 120, 121. Вж. също *Hardin, G.* The tragedy of the Commons, *Science*, 162, 13.12.1968, с. 1243-1248, достъпно на следния адрес: <https://science.sciencemag.org/content/162/3859/1243>.

[17] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 126.

[18] Вж. *Martin, C.* Keepers of the Game: Indian-Animal Relationships and the Fur Trade, Berkley: University of California Press, 1978, както и *Chakraborty, R.* Sharing Culture and Resource Conservation in Hunter-Gatherer Societies. // *Oxford Economic Papers, New Series*, 2007, № 59, р. 63-88.

[19] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 166.

[20] Пак там.

[21] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 145-146.

[22] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 148.

[23] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 181: „Нежните чувства към предците и онези, за които се разказват семейни истории, ни подготвят да направим място в сърцата си за нашите приемници, чиято привързаност бихме искали да спечелим“. Само това може да ни мотивира за жертвоготовността, която изиска спасяването на природата.

[24] Тук Скрутън отново е „безпощадно“ красив в изказа си: „Единствено ние сред всички останали видове можем да оценим неизползваемото. И тази любов към безполезните неща има полза – не само за сегашните, но и за бъдещите поколения. Като зачитаме вътрешно присъщата стойност на дивата природа, ние увековечаваме множеството нейни инструментални стойности – нейният принос към биоразнообразието, към обкръжаващите ни екосистеми и към всички останали по течението на нейното благоденствие“. Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 166-167.

[25] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 211-212, 213.

[26] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 211. „естетическият вкус и естественото благочестие бдят над всичко, което ни заобикаля, възпирайки ръката, вдигнала се да ги унищожи“.

[27] Пак там.

[28] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 240. Въпросът за запазването на облика на територията (пейзажа) може да бъде поставен не само на Земята, но и в случаите, в които се предлага т.нар. „тераформиране“ на други планети и телесни тела. Вж. например *Starrow, R.* The Argument Against Terraforming Mars. *Nautilus*, 16.08.2017, достъпно на следния адрес: <http://nautil.us/blog/the-argument-against-terraforming-mars>.

[29] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 215.

[30] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 239.

[31] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 216.

[32] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 216.

[33] Създаването през последните години на множество жилищни комплекси от затворен тип (и свързаните с това проблеми) в София и изобщо в България може да се разглежда като опит хората да се върнат в пространства, които се държат като дом.

[34] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 223.

[35] Пак там. Създаването на многоетажни сгради, които пренасят дома във въздуха, на практика го лишават от улица и от съсед: хората „настояват да живеят на улица; искат да усещат живота около себе си и в същото време да знаят, че могат всеки момент по свое желание да го пуснат в домовете си или да хлопнат вратата пред него“. Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 232.

[36] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 228, 222: „С навлизането на масовия автомобилен транспорт и съвременните строителни техники, те бърза се превръщат от градове в масиви от стъкло и бетон, над който бдят няколко портиери и чистачки, но от които никой не се интересува, освен като от бизнес инструмент за общо ползване. Не след дълго хората престават да се грижат за това как изглеждат тези сгради, а само за какво служат“. И още: „Град, управляван от законите на зонирването, загива при първия икономически шок – наблюдаваме този ефект от Бъфало до Тампа, когато различни части от града първо губят функциите си, след това биват вандализирани и накрая се превръщат в мизерен фон за сцени на насилие и разпад“.

[37] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 218.

[38] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 222.

[39] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 218.

[40] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 227.

[41] Вж. *Джейкъбс, Дж.* Смъртта и животът на големите американски градове. С., Стефан Добрев, 2018.

[42] Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 221.

[43] Пак там.

[44] Съседните сгради трябва взаимно да се почитат, а не да се оскверняват, домогвайки се до уникалност и различност. Това, отново подчертава Скрутън, се постига не чрез „налагането на някаква обща пропорция или контур, а [чрез] органично развитие на улицата от повторението на детайлите“. Вж. *Скрутън, Р.* Цит. съч., с. 229.

[45] Протоколът и скица за местонахождението на дървото се изпращат в Министерството на околната среда и водите. Министърът издава заповед за обявяване на дървото за защитено, която се обнародва в „Държавен вестник“. Обявените защитени дървета се вписват в публични регистри в министерството и съответната регионална инспекция по околната среда и водите. Вж. следният он лайн адрес: <http://eea.government.bg/v-trees/bg/index.jsp>. Посоченият ред се прилага и при заличаването на защитени дървета, които са унищожени, изсъхнали или са били невъзстановимо увредени.

[46] Това е и причината да липсва възможност за отчуждаване на недвижими имоти поради съществуващи в тях забележителни дървета.

[47] Тази защита отговаря и на патоса на Скрутън за решаването на екологичния проблем в рамките на частната собственост.

[48] Забележителностите могат да опазени и чрез включването им в рамките на други защитени територии (чл. 4, ал. 1 ЗЗТ): резервати (чл. 16, ал. 1 ЗЗТ), национални (чл. 18, ал. 1 ЗЗТ) и природни паркове (чл. 29, ал. 1 ЗЗТ).

[49] За т.нар. „вещи в природно състояние“ вж. подробно *Ставру, Ст.* Вещи в природно състояние: собственост и отговорност за вреди в контекста на чл. 50 ЗЗД. С., Сиела, с. 148-180.

[50] Съгласно чл. 7, ал. 1 ЗЗТ разпоредбите на този закон се прилагат за всички защитени територии независимо от собствеността върху горите, земите и водните площи в тях. По правило обявяването на защитените територии не променя собствеността на горите, земите и водните площи в тях (чл. 9, ал. 2 ЗЗТ). Единственото изключение са парковете с национално значение и природните резервати, които служат за задоволяване на обществени потребности с общонародна значимост (посочени в списъци-приложения към ЗЗТ), които са обявени за изключителна държавна собственост.

[51] Вж. *Ставру, Ст.* За вирусите с любов (?) – биологичното разнообразие като предизвикателство пред биоетиката (българският контекст). // Етически изследвания, 2020, бр. 5, кн. 1.

[52] Ратифицирана със закон, приет от 39-то НС на 13.10.2004 г. – ДВ, бр. 94 от 22.10.2004 г. Издадена от Министерството на околната среда и водите, обн., ДВ, бр. 22 от 15.03.2005 г., в сила за Република България от 01.03.2005 г.

[53] Вж. параграф 1, т. 25 от ДР на ЗБР.

[54] Макар че територията на Република България, сама по себе си, е обявена за национално богатство. Вж. чл. 1, ал. 1 от Закон за устройство на територията (ЗУТ).

[55] Вж. § 5, т. 2 от ДР на ЗУТ, чл. 24, ал. 2 от Закона за кадастъра и имотния регистър.

[56] Част от тези вещи, предвид тяхното предназначение, могат да бъдат притежавани като изключителна държавна или като публична държавна и общинска собственост. Остава обаче огромна част, която се притежава като частна собственост, а частната собственост е обявена от Конституцията на Република България (чл. 17, ал. 3) за неприкосновена.

[57] „Урегулираният поземлен имот“ се дефинира като поземлен имот, за който с подробен устройствен план са определени граници, достъп от улица, път или алея, конкретно предназначение и режим на устройство (§ 5, т. 11 от ДР на ЗУТ).

[58] Съгласно чл. 14, ал. 1 ЗУТ, с подробните устройствени планове се урекулират улици, както и квартали и поземлени имоти за застрояване и за други нужди без застрояване. Режимът на застрояване извън урекулираните поземлени имота е значително по-ограничен.

[59] Законопроектът е вписан в регистъра на ХЛІ НС на 22.02.2012 г. под № 254-01-2. Оттеглен е на 07.03.2012 г.

[60] Текстовете на ЗПЛ ще бъдат анализирани в следващия раздел с цел разкриване на възможните начини за въвеждане на ландшафта като правно понятие и ангажимент на българската държава.

[61] Вж. например **Ковачев, Ат., В. Коцева** „За и против“ първия законопроект за ландшафта в България и връзките му с действащите сродни закони у нас. – XXII Международен симпозиум „Съвременните технологии, образованието и професионалната практика в геодезията и свързаните с нея области“. София, 08-09 ноември 2012.

[62] Декларирано е, че ландшафтното устройство е неразделно свързано с териториалното устройство, градоустройството, земеустройството и лесоустройството. Посочено е също така, че ЛУП на съответното ниво са неделима част от общите и подробните устройствени планове. Предвидено е създаването на ЛУП на три различни нива: национално, регионално и местно ниво. ЛУП на национално ниво (НЛУП) е определен като специализирана устройствена схема за ландшафтното устройство в страната. Регионални ЛУП е предвидено да бъдат създавани за райони със специфични природни или антропогенни образувания; за ареали на техническата и строителна инфраструктура (пътища, далекопроводи, сметища, жп линии и др.); както и за райони, които съдържат значими природни ресурси или територии с културно-исторически ценности). Създаването на местно ЛУП се наричат подробни ЛУП и обхващат територията на една или няколко съседни общини.

[63] И то – разбираемо като стопанисване.

[64] Вж. **Скрутън, Р.** Цит. съч., с. 227.

[65] Друг такъв съюзник е Симон Шарма, според който дори и пейзажи, за които предполагаме, че са най-свободни от нашата култура, може да се окаже – при повнимателна проверка, че са продукт на тази култура. Вж. **Schama, S.** Landscape and Memory. New York: Random House, Inc., p. 15.

[66] Вж. **Адорно, Т.** Естетическа теория. С., Агата, 2019, с. 107.

[67] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 111.

[68] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 121.

[69] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 108.

[70] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 101.

[71] Такава вещ би могла да има качеството на паметник на културата, но сама по себе си не може да „запълни“ цял пейзаж.

[72] Поради това пейзажът може да има местно, национално, европейско и общочовешко значение и значимост.

[73] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 102.

[74] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 111.

[75] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 101.

[76] Подобно на „забелязването“ на забележителните дървета, природните забележителности и забележителният ландшафт.

[77] Вж. **Адорно, Т.** Цит. съч., с. 107. Адорно осъзнава и рискът от естетическото отношение към миналото да бъде „отровено от рекреационната тенденция, с която е сключило договор“ (с. 102).